

AISKHYLOS „PERSÁK“ CZIMŰ TRAGOEDIÁJA.

Mi a Persák? A fájdalom symphoniája! Egy bámulatos elegia, mely megelevenül, mozog. A gyász egyhangúsága megett a hellén szabadságharcz lelkesedése lüktet. Persiába áthelyezése, Suzába átköltözése a kétségbeesésnek, melyet egy honfi keble át-érezett Athén romjain, ha Salamis, ha Plataeae, ha Mikalé nem borít dús sugárt a haza támadó eszméjére. A modern izlés egyhangúnak tartja azon számtalanszor ismétlődő sirámot, melyet szívzaggató módon fejez ki a hirnök, a királynő Atossa, a kar: megdöbbenő erővel, de a túlvilág megnyugtató, békítő hangján Darius és majdnem a vetségig eltörpülve a büszke Xerxes, ki hidat mert verni a Hellespontusra, megvesszőzni merte a tengert. A sergek fölszámlálása megfordított alakban: nem a harcramenők büszke elvonulásának, de a megfutamodott, szétvert, szétzüllött csapatok visszavonulásának képében. A vezérek sorba felszámítva, kik eles-tek; a fegyvernemek rendbe felsorolva, melyeket eldobtak, a nyílak szétszórva; Xerxes elrongyolott hadimezben: üres tegezzel, bün-bánó arczezal; a hatalmas autokrata: tanácsa által feleletre vonva, megszégyenítve. A modern izlés a jelenetek sorát: a persa tanácsosok aggodó karát, Atossa anyakirálynő kinos nyugtalanságát, a hirnök bőbeszédű, jajveszéklő elegikus előadását, Darius szellemének felidézését, megjelenését, jóslását, Xerxesnek megérkezését és közös jajgatásaikat, melyeknek vége nem akar szakadni: a modern izlés, mondom, mindebben nem találja meg a tragikumot; épen nem talál lyrai ömlengésen vagy epikus terjengésen kívül egyebet és hamarabb talál hibáztatni valót ép a drámaiság: a cselekvény fejlesztés szempontjából, mint mély, megrázó, igaz

drámaiságot. Pedig az van! A modern izléssel szemben helyesen emeli ki Patin azt a közhangulatot, melyhez szólt Aiskhylos 472-ben, 8 évvel a nagy napok után. A modern ember kérdésére — mondja Patin — „távoli hangok felelnek századokon keresztül, a nézők hangjai, kik, midőn a színházból kijöttek előadás után, rohantak, hogy a templom ajtaira felfüggesztett győzelmi emlékekre: paizsokra üssenek e szavakkal: Haza! Haza!” A költő meszterfogással él, mikor a honszeretet édes táplálékát nyújtja a Suzában omlott könnyek alakjában.

Le poëte va remplir à Suse le casque de Pallas des larmes brûlants du vaincu; il le rapporte au vainqueur et le lui fait boire à longs traits. (A költő Suzában Pallas sisakját a legyőzött forró könyeivel tölti meg; azután a győztes félnek hozza vissza és vele itatja meg hosszú huzamokban.)

A drámaiságot tehát először e lyrában kell föltalálni. A persa elbizakodottság megszegyenülése oly ellentét, mely magában a drámai helyzet iróniáját idézi elő. Mi az irónia? Ha a szóban kifejezett irónia a szavaknak benső értelmükkel, vonatkozásukkal szemben való ellenmondása: a tragikus irónia: a külső helyzetnek a belső tényleges helyzettel, hangulattal való ellentétében található: ez a lyra drámai hatása.

A Persák első kara a hatalmas persa birodalom államtanácsosaiból áll, kik az autokrat uralom napfényében legközvetlenebbül sütköreznek. Pasargadaeben egy összeomlott sarkophag körül öt roppant pillér van, melyeken látható a király alakja, az égi Amschaspands négy szárnyával diszítve; feje felett lebeg Ormuzd és áldólag terjeszti ki kezeit. A sir talapzatán van a Hivek tanácsa, a persa öregek nagy divánja. E Hivek a persa hatalom erejét sorolják föl az első 60 sorban; ekkor így szólanak:

τοιόνδ' ἄνθος Περσίδος ἄιας
 δίχεται ἀνδρῶν
 οὓς πέρι πᾶσα χθὰν Ἀσιᾶτις
 θρέψασα πόθῳ στένεται μαλερῶ
 τοκέες δ' ἄλοχοι δ' ἡμερολεγδὼν
 τείνοντα χρίνον τρομέονται.

(Oda van java, színe, virága
 Persa hazánknak;

De utánuk egész Ázsia földje
Epekedve sovárgva busong
Szüle, hitves, várja remegve
Napot éj után számlálgatva.

Ime a tragikus helyzet ironiája. E fényes sereg, a bámulatos erő, e ragyogó világ: csak remegést okoz. Xerxes erejének fényes színekkel való ecsetelése után, balsejtelem ragadja meg és így szól a kar: *δολόμητινδ' ἀπάταν θεοῦ τις ἀνήρ θνατός ἀλύξει;* (az istenség szövenvényes útján, mely halandó el nem téved?) Megremeg a kar a gondolatra, hogy a tengeren könnyen lebegő *πόντιον ἕλλος*: tengeri erdő, ereje az árboczoknak meghajolhat

*ταῦτα μοι μελαγχίτων
φρίν ἀμύσσειται φόβῳ
οἷ περσικοῦ στρατεύματος
τῶνδε μὴ πόλις πύθηται κένανδρον μέγ' ἄστν Σουσίδος.*

114—117.

Gyászba esve félelemtül
Aggva-aggódik szivem.
O jaj, a persa tábor

Vesztiről ne hallna Suza árván elhagyott városa.

A helyzetironiát e szavakban érezhetjük. Mi bántja e kart? Félt az istenek *δολόμητις ἀπάτα*-jától. A modern izlés, ha igazán akar itélni, előbb e hangulatot kell, hogy értse, hogy itéletet mondjon e darab drámai alkotása felől. Más a drámaiság ma, más volt Aiskhylos korában. Mi azt a cselekvények bonyolulatában, a váratlan összeütközések érdekesítő hatásában találjuk. Aiskhylos még és Sophokles is, — már Euripides e téren más irány felé hajolt — a tragikum teljes erejében találták. Mi a tragikum lényege a Persákban? Az erejében elbizakodott ember ösztetörök a természet és embervilág viharáiban. Ereje kifosztatik úgy, hogy a hatalmas király, kit az antik történelem a nagy király czimével tisztelt meg, üres tegezzel jelenik meg. Mi volt bűne? A *ἔβρις*. Ismerkedjünk meg a görög világnézet e sarkalatos tételével. Miben áll gögje, elbizakodottsága? Mert egész birodalmát indította meg, hogy más tartományt hódítson. A telhetetlen birvág, mely az autokrat hatalmakat jellemzi, a persa

királyoknál fokozott mérvben volt kifejlődve. Érdekes elbeszélés illusztrálja e telhetetlenséget. A Vendidad, egyike a persa szentkönyveknek, baszéli el, hogy a világ kezdetén Ormuzd, az ég istene Yma a hősnek győzhetetlen tegyvereket adott és háromszáz tartományt. De az emberek, barmok, lovak és tevék oly rengeteg mértékben szaporodtak, hogy e roppant terület sem volt elegendő befogadásukra. Az isten Ymá-nak újra háromszáz tartományt ad, de ez is elégtelen. Yma a csillagok felé indul; arany lándzsája hegyével felhasítja a földet, hogy az egyharmadával nagyobb lesz eddigi nagyságánál. Ez sem volt elég. Újabb hasítással két akkorára növeli a földet. „Akkor — mondja a Vendidad — a barmok, a teherhordó állatok és emberek mehettek kényők kedvök szerint bármerre“. E mese jellemzi a történelmi Per-siát. A világ uralkomai: Assyria, Babylon, Media örököse folytatja a világmentelést, mely mindig tovább zaklatja kielégítetetlen vágygyal. De a ἕβρις: a κόρος leánya. A vágyak betöltése tesz elbizakodottá és ha e ἕβρις bántja a természet örök rendjét, e rendet hívja ki maga ellen és bűnhődik. Az istenség bizalmatlan a földi erejében elbizakodottal szemben. Herodotos I. 32. Solon híres szavait találjuk meg az istenség e hangulatára nézve. Ὡς Κροῖσος, ἐπιστάμενόν με τὸ θεῖον πᾶν εἶναι φθονερόν τε καὶ παραχῶδες ἐπερωτᾷς ἀνθρώπων πρηγμάτων πέρι. (Oh Kroisos, az emberi dolgok felől egy oly embert kérdezel, ki tudja, hogy az istenség irigy és könnyen megbántható).

Amasis levele Polykrateshez, Herodotos III. 40. ἡδὺ μὲν πυνθάνεσθαι, ἄνδρα φίλον καὶ ξεῖνον εὖ πρήσσοιτα, ἐμοὶ δὲ αἰσαὶ μεγάλαι εὐτυχίαι οὐκ ἀρέσκουσι, τὸ θεῖον ἐπισταμένῳ ὡς ἔστι φθονερόν. (Édes dolog megtudni kedves barátunk szerencsését, de nekem a te nagy szerencséd nem tetszik, mert tudom, hogy az istenség irigy).

Ugyancsak Herod. VII. 10. ὁρᾷς τὰ ὑπερέχοντα ζῶα ὡς κεραυνῶι ὁ θεὸς οὐδὲ ἐξ ἁφανιάζεσθαι, τὰ δὲ σμικρὰ οὐδὲν μιν κνίζειν ὁρᾷς δὲ ὡς ἐς οἰκήματα τὰ μέγιστα αἰεὶ καὶ δένδρεα τὰ τοιαῦτ' ἀποσκήπτει τὰ βέλεα Φιλέει γὰρ ὁ θεὸς τὰ ὑπερέχοντα πάντα κολοῦειν. (Látod, hogy az isten a nagyokat sújtja le és nem engedi képzelegni, a kicsinye-

ket nem bántja; látod, hogy a legmagasabb épületekre és az ilyen fákra szórja villámait; mert az isten szereti a büszkéket meg-alázni.

A mi tragoediánk 742. és 827. soraiban megtaláljuk Aiskhylos álláspontját a *Φθόρος*-ra nézve.

Amaz így hangzik: *διταν σπεύδῃ τις αὐτός, χῶθεός συνάπτεται.* (Am a ki maga igyekszik, azt sodorja isten is.)

Emez: *Ζεὺς τοι κολαστῆς τῶν ἐπερχόμενων ἄγαν*

φρονιμάτων ἔπεστιν εὐθυνοσ βαρῆς.

(Zeüs megtorolja a fenhéjazó kevélyt

A büszkeségnek zord, kemény birája ő.)

Ime az utolsó két szó megmond mindent. Az isten *εὐθυνοσ βαρῆς*: számbaveszi dicsekvéseinket és megszegyenít. A szentírás minő szépen fejezi ki „Az elsők lesznek utolsók” hires mondásával a sors nagy aequitását, a nagy egyenlőséget a halálban és halál után, mely egyedüli balszam a földi élet igazságtalanságai vagy inconvenientiái által ütött sebekre. E sorokban a tragikum alapját, a Günther által *Lebensnerv*-nek mondott teremtő csiráját találjuk meg a Persák tragikai organismusának. De van még a *ἕβρις* kedélyi mozzanatának tényleges nyilvánulása is abban, hogy Xerxes a természet rendjét felforgatta: a Hellepontusra hidat vert. A *ἕβρις* megrázó példáit mutatja fel a traditio. Néko, egyiptomi király a Nilust egy csatornával akarja egybekötni a Veres tengerrel: 120,000 munkás vész el az áldástalan munkában. (Herodotos II. 158.) Knidos főlszigetét fenyegeti Harpagos satrapa; a földnyelvet el akarnák vágni, hogy tengerrel övezzék közül magukat. Ragály üt ki. Félbenhagyják; inkább rabok lettek, mint az istenség ellen tiszteletlenek, miután Delphiben Pythia így felelt kérdésükre:

Ἴσοθμόν δὲ μὴ πύργουτε μὴ δ' ὀρύσσετε

Ζεὺς γὰρ κ' ἔθηκε νῆσον, εἶκ' ἐβούλετο. Herod. I. 174.

Még az öreg Plinius, a természettudós is így nyilatkozik: „Az emberek szétszaggatják a föld ereit, az általuk vájt aknában vesznek el; és azután csodálkoznak, hogy a föld néha magától meghasad vagy megindul, mintha nem volna elegendő ok e jelenségek előidézésére a földháborodás a mi tápláló Anyánk (a föld) kebelében“. Homeros-nál Odysseus, mikor a tengeri vihar által

szétronsolt hajója utolsó szál deszkájáról is a hullámokba veti magát és úszva jut egy sziget édesvizü folyója torkolatához, a folyam-istent egész tisztelettel szólítja meg: „könyörülj rajtam, oh király, mert esdeklő vagyok!“ Hesiodos mondja: „A ki a folyamon szennyes kézzel kel át, az istenek azt meggyüldölik és bajt szereznek neki.“ Herodotos szerint egy pharaó megvakult, mert a kértjét elárasztó Nilusba egy dárdát dobott.“ Horatius Carm. I. 3.

Necquicquam deus abscedit
 Prudens Oceans dissociabili
 Terras, si tamen impiae
 Non tangenda rates transiliunt vada.

Ime az inpietas: Xerxes bűne. De hát a mi gyönyörű balladánk: Kőmives Kelemenné a dévai vár építéséről, a román költészet ardesi zárdája? Ezekben is nem az emberi erő: a Babel-építő vakmerőség leszállított mértékü ὕβρις-e mutatik-e? A Persák tragikumát teljes mértékben megadja Herodotos, mint egy a darab tárgyát jelölve meg VIII. 109. τὰ δε οὐκ ἡμεῖς κατεργάσαμεθα, ἀλλὰ θεοὶ τε καὶ ἥρωες, οἱ ἐφθόνησαν ἄνδρα ἐνατῆρτε Ἀσίης καὶ τῆς Εὐρώπης βασιλεῦσαι. (Ezt nem mi műveltük, hanem az istenek és hősök, kik megsokalták, hogy egy ember legyen Azsia és Európa ura); és Xerxes ezt akarta. Meg is mondja Darius, mintegy a tragikum tanúságát hozva le:

ὕβρις γὰρ ἔξανθοῦς' ἐκάρπωσε στάχυν
 ἄτης, ἔθεν πάγλαυτον ἔξαμα θεροῦ
 (Az elvirágzó gög learatá a bús

* Mezőt, hol dús kalászt hajt átok, pusztulás) *

Persae 821—2.

* * *

Ha a tragikumot a „Persák“-ban megtaláltuk; maga a szerkezet megítélésénél első kérdés: van-e trilógiai szerkesztésmód a darabban? Soha sem henye kérdés ezzel foglalkozni: mert az aesthetikai becslésnél az egységes alkat a lényeges szempont. A „Persák“ didaskaliájában olvasható: Ἐπὶ Μένωνος τραγωδῶν Διοχάριτος ἐνὶ α Φινεῖ, Πέρσαις, Γλαύκῳ, Προμηθεῖ. K. Fr. Hermann (Berl. Jahrb. 1843.) tagadja, hogy a három első között tartalmi egybe-függés lett volna. A „Persák“ tehát „rein sonnenklares Bei-

spiel einer unverbundenen Trilogie.“ Welcker themae-
egységet látott benne: Európa és Ázsia összeütközésének esz-
mei egységét, mely Herodotosnál is a kiindulási pont. Ugyanis
Phineus a Harpyáktól megmenekülvén, tanácsokat ad az arganau-
táknak utja felől; tehát Aiskhylosnál körülbelől jóslatokat mondott
Európa és Ázsia küzdelme felől. Herodotos I. 1. Medea elrablását
viszonzásnak tünteti fel Helenáért. Droysen szerint az lett volna
a jóslat, hogy a persák elég erősek szárazon, ha csak ott támad-
nak, de a szabad tengerre ne bizzák magukat és oly népekkel
ne kössenek ki, a melyekre nézve a tenger a dicsőség mezeje.
Darius a „Persák“-ban a tulvilág fenségével ruházza fel a ta-
nuságot:

Θίνες νεκρῶν δὲ καὶ τριτοσπόρω γενῆ
ἄφωνα σημανοῦσιν ὄμμασιν βροτῶν
ὡς οὐχ ὑπέρβου θνητῶν ἔντα χρῆ φρονεῖν.

(A hulla halmok intik még harmadik

Öltöt is, a csukott szemek az hirdetik:

Halandó lévén: túl magasra ne tekints!) Persae 818—20.

Kolster abban találja Phineus ἕβρις-ét, hogy a tengert meg-
nyitotta a helléneknek jóslatával. A trilogia harmadik darabja
Γλαῦκος ποινηεύς vagy *Γλαῦκος Πόντιος*. Glaukos em-
berhussal tartja lovait, melyek utóljára örvöngésbe esve magát
Glaukost ették meg. Klossowszki Athén figyelmeztetését látja
az író által czélozva, nehogy elbizakodjék a görög államok irányá-
ban. És mí kötné e darabot a Persákhoz? Hogy Potnia Plataeae
közelében feküdt. Helyesebb Welcker nézete, ki nem potniai,
hanem *πόντιος Γλαῦκος*-t gondol, egy tengeri daemont, ki
Gelon diadalát jósolja meg a karthagóbeliekkel szemben, mely a
szicíliai hellének adatai szerint egy időben történt a salamisi
ütközettel. (Herodot VII. 166.) Figyelemre méltó Gruppe nézete,
hogy a trilogiában a középső volt a tulajdonképpeni dráma az
első és harmadik csak elő és utójáték; tehát a Plataeae mel-
letti ütközet is befoglaltatott. E szerint the matrilogia. Ez
utóbbi nézethez csatlakozom, mert az aesthetikai becslésnek kellő
szempontot nyújt. A the matrilogia az egyes darabok teljes
különállását biztosítja és így a tragikai alap külön álló lévén:
a külön dráma a maga teljességében élvezhető. Hogy modern

hasonlatot hozzak fel: a Wallenstein tábora belevezet a harminczéves háború légkörébe, beleragad hangulatába, de a tulajdonképi tragoedia a két Piccolomini és Wallenstein halála. A „Persák“ trilogiában a tulajdonképi tragoedia a Persák; a tragikai érdek központja Xerxes. A tragikai bukás egész mélységére ő zuhan alá királyi fenségéből és saját vétsége, saját elbizakodottsága alapján. A Prometheuszt némelyek megkülönböztetik a *Πρ. πυρφόρος*-tól, mely a Prometheusz-trilogia harmadik darabja, hanem a *Πρ. πυρκαεὺς*-re gondolnak és a *λαμπαδοδρομία* alapítását symbolizáló darabnak hiszik. Klausen Prometheusz azon jóslatára alapítja a darabot, hogy Athén a lángokból új életre kel. Gruppe a szent tűz meggyújtására gondol, mint a fölszabadítás symbolumára. E szerint a hála-áldozat: a szabadság ünnepe lett volna a tárgya e darabnak. Tehát a mi képleteinknek megfelelő befejezés, mint Gottfried Hermann nézete volt a trilogiáról, hogy a három darab közül az egyik lelki rajz volt és a szívhez s értelemhez szólt, a másik a szemeknek látványosságokat nyújtott.

A Persákba nem nyúlik bele e darab sem és így az aesthetikai becslésnél nem jön tekintetbe. De hát így a maga elszigeteltségében, a mint a mostoha viszonyok megfoszták társaitól, tekinthető-e önálló tragédiának? Felelet: igen.

Meg van a tragikum, meg van az ethikai nagy gondolat: az elbizakodottság megtörése; a hazafias háttér: a hellén önzet táplálása a levert ellenség gyászának, jajveszéklésének megható képe által, sőt abban a személytében, az önzetlen hazafiasságnak is emléket emel, hogy a catastropha elbeszélése alkalmával a történelmi alakokat; egy Themistoklest, egy Aristidest — nem nevezi meg, bár Hermann De Aeschyli Persis-ben ennek okát abban találja, hogy nem akarta tragoediae sublimitatem ad humilitatem communem vitae deprimere. Én inkább elfogadom Patin nézetét, ki ebben az önzetlen hazaszeretet nyilvánulását látja: „A hazafias önmegtagadás érzése, mely Athén történetének fénykorában a legjelesebb polgárt is arra bírta, hogy az állammal összeolvadva maradjon, az ő életét élje, hatja át Aiskhylos tragédiáját.“

Az egyéni nagyravágyás az ostrakismust vonta magára Phidias csak esellel tudta a Pallás paizsán a maga és a Perikles domborképeit megörökíteni . . . ezért számúzik: A hazaszeretet e korában a haza áldozatot követelt és nem jutalmat osztogatott. E szellem erejét érzi az ellenség. Csak olvassuk el Athien panegyrisét azon stichomythikus párbeszédben, melyet Atossa folytat a k a r-ral Persae 231—245.

Atossa: Kedvesim, Áthen várossa, mondjátok hogy hol vagyon?

Kar: Messzi a fejedelmi napnak a hol lenyugvása van.

Atossa: És fiam ugyan mért vágyott ezt a várost venni meg?

Kar: Mert egész Hellasnak földje így a rabja lesz vala.

Atossa: És nekik mi nép alkotja, mondd csak, hadi sergüket?

Kar: Oly sereg, melyet megérzett persa földünk sulyosan.

Atossa; És segélyük, mondd, mi van még? gazdagok-e a lakók?

Kar: Egy kevés ezüstjük van tán, e föld kincse ennyi csak.

Atossa: Mondd, kezük mi fegyvert forgat: Íjok nyilakat röpít?

Kar: Nem. Kezükbe' hosszú lándzsa: testüket meg védi pajzs.

Atossa: És e népet ki vezérli, e seregek ki ura?

Kar: Senkinek alá nincs vetve és nem szolgál ez a nép.

Atossa: Az ellenség támadását ez a nép mint állja meg?

Kar: Ugy, hogy Darius szép és nagy sergét összetörte már.

Atossa: A szülékbe' szörnyü gondot kelte mindenik szavad. Minő dicséret Athénre a következő passus (Persae 348—9.)

Θεοὶ πῶλιν σώζουσι Πηλλοῖός θείης

ἀνδρῶν γὰρ ὄντων ἕρκος ἐστὶν ἀσφαλές.

(Az istenek megvédik Pallas városát,

Mert férfikar a biztos bástya és erőd.

Szabadsága tudatára ébredő nemzet képét tárja föl az a hajnal festése, melyen az ütközetre kész görög a νόμος ἔρθουσ-t énekli. Feledhetetlen hajnal, melyet „Persae“ 395=405. soraiban olvashatni. E sorok így hangzanak:

Az érczkürt hangja ekkor messzi csengve szólt,

S az evezők csapásán zajdult föl az ár,

Ütemre csapkodott a vízben a lapát,

S gyorsan suhanva szálltak a hajók tova.

Előbb a jobb szárny indul, a scrt kezdve meg,

Utána ment buzdulva az egész sereg;
 És fennen hallszott a jelszó mindenfelé:
 „Hellén fiúk nosza előre menjetek,
 Szabaddá tenni a hazát, nőt, gyermeket;
 Szabaddá ősi istenitek templomit
 Atyáitok sirját: a koczán minden áll.“

Meg van tehát az erkölcsi mélység, a küzdelem rejtélyes, benső összefüggése a végzettel, mint a hogy a hirvivő (ἡρῖβιός) Atossa azon kérdésére: ki kezdte a csatát? — így válaszol:

ἤρῖβεν μὲν, ὃ δέσποινα, τοῦ παντὸς κακοῦ
 φανεῖς ἀλ' ἄστωρ ἢ κακὸς δαίμων ποθ' ἐν.

(Minden csapásnak, asszonyom, főoka

A bosszuló vagy gonosz szellem lehetett.

De hát maga a berendezés, a mű belalakja? E tekintetben Hermann De A. Persis p. V. így szól: Si aequi volumus iudices esse, non qualis ex regulis artis bonae tragoedia possit, quaeramus, sed, qualem Athenienses illis temporibus tragoediam probarent, videbimus.

E figyelmeztetés nagyon leszállítja a „Persae“ aetheticai értékét. A tragikai műalkotás nem egy kezdetleges vonása kitörölhetetlen ugyan a „Persae“-ből, de azért sem cantaté-nak nem lehet tartani a Persae-t, mint Jacobs és Sulzer (Die Perser des Aeschylus), sem dramatikusan, mint Petersen (De Ae. vita et fabulis. 1816.) nem lehet tartani. Az összeütközés hiányzani látszik, de a drámai élet erősen lüktet. Egy óriás birodalom feje, ki megfosztva hatalma, ereje minden forrásától, eltikkadtan érkezik haza, mindig tragikus hatást tesz, míg az összeomlott nagyság hatása az marad. La Harpe azon nézete, hogy a Persákban nincs egy jelenet sem, mely tragikus volna, és csak olyanokra nézve lehetett e dráma drámai, kiknek még nem volt kényes izlésük: oly túlzás, melynek enyhítésére álljon itt a darabból csak három jelenet. Az első lejátszik az álmokép által megriasztott anyakirálynő: Atossa és a Hirnök közt, A hirnök meghozza a gyászos vereség hírét; Atossa nem meri megkérdeni, hogy Xerxes nem veszett-e oda. Mint Andromakhe II. XXII. 453. elhalasztja a kegyetlen szó hallását és oda enyhíti

ággodalmát, hogy annyit kérdez meg: bizonyára valami baj fenyegeti Priamos fiát; mint Mme Sevigné 266 levelében szépen beszéli el egy szegény asszony megható történetét, ki egy kegyetlen csata után nem mer fiáról kérdezősködni, csak testvéréről beszél: son imagination n'osant aller audelà — mondja Sevigné. E megható jelenet olvasható Persae 290 301. (Dindorf):

At. „Rég hallgatok: a sok csapás elnémita,

Mert túlhaladja ez a szörnyű gyász-eset —

Hogysem kimondni birnám vagy még kérdeni.

De halandónak ugy is el kell türni azt,

Mit adtak istenek. Nyugodtan mondd csak el,

A szenvedésnek tárd te föl mélységeit

Ha sírsz, ha gyögsz is. Kit gyászoljunk? Melyik vezér

Hullott el a csatán, s hagyott üres helyet

Az ő sorában, a mint küzdve elesett?

Hirnök: Xerxes maga még él s a napfényt látja még!

At. Ez egy szavad házamra nagy fényt derített;

Sötét éjjelből fénylő hajnalt gyújt e szó!

A másik jelenet Atossa és Darius közt foly le, kit földész sirjából. Az ünnepelt heroszszá, félistenné emelkedett Darius és neje Atossa első találkozására megmutatja a gyász mély örvényét, mely az anyai szívben, a büszke királynő lelkében tátongott A stichomythia még emeli a drámai lüktetést és életet. A jelenet olvasható Persae 714—742. Magyarul így hangzik:

At. Ugyszólva tönkre ment a persa hatalom.

Da. Miképen? Dögvész dült-e, vagy tán lázadás?

At. Egyik sem. Ám Athénnál sergünk elveszett.

Da. Melyik fiam vivé, mondd, táborát oda?

At. A tüzes Xerxes árván hagyva népeit.

Da. Vizen vagy szárazon vitt örülten hadat?

At. Mindkétfelől. Sergének kettős arca volt.

Da. Örjás hadát gyalog mint szállítá oda?

At. Hellé örvényén hidat ütni volt merész.

Da. Békóba tán csak nem a Bosporust veté?

At. De azt. E tervet egy rossz szellem sugta tán.

Da. Hatalmas szellem, oh jaj, örültté tevé.

At. E fejlemény mutatja, hogy mi bajt művelt.

Da. S minő csapás miatt nyögtök most annyira?

At. Elveszvéen a hajós nép, elveszté hadát.

Da. Igy hát fegyver legyőzte minden sergeit!

At. És hozzá Suza mostan néptelen leve.

Da. O jaj! a drága nép, a sok segéd csapat!

At. Oda lett Baktria öregje, ifja mind!

Mondják: Xerxes néhány hivével menekül.

Da. De hát hogyan jut célhoz és mentsége hol?

At. A két világrész közti híd megmenti őt.

Da. És már a száraz földre ért, mondd, biztosan?

At. Biztos hír hozta meg, hogy kétség nem lehet.

Da. Oh jaj! a jóslat mily hamar beteljesült!

És már fiamra zúdítták az istenek

A gyászt, mit a távol jövőtől vártam én.

De ki siet maga, ragadja isten is.

Ekkor mondja el Darius, hogy nem kellett volna Xerxesnek Hellás ellen harcolnia:

αὐτὴ γὰρ ἡ γῆ ξυμμαχος κείνοις πέλει. (Persae 792.)

A harmadik Xerxes és a kar: a hatalmas király és a tanács között foly le. Két nem indít meg lelke mélyéig a következő stichomythikus párbeszéd: **1018—1023**. Álljon itt magyar fordításban:

Xerxes: Lásd, ennyi most egész fegyverzetem.

Kar: Látom, látom!

X. Itt a tegez!

K. Azt mondd, hogy csak ez maradt.

X. Nyilakkal volt tele.

K. A sokból ily kevés maradt.

X. Védeszközökben megfogyatkozáam.

Ezután következik a *θρηνος* oly kitörése, mely már a törpeségig lesülyedt Xerxest a tragikai fenségtől látszik megfosztani, mi némelyeket azon sajátságos nézetre ragadott, mintha a Persae comedia volna.

* * *

Siebelis (De Aeschyli Persis diatribe Lip. 1794.) Paw, Butler, Blomfield a gúnyban, mely a hírnök előadásába be-

esúszik a nevetségesre való törekvést keresnek és komédiát látnak a Persae-ben. God, Hermann: quos siaudias, nescias profecto, utrum admirari gravem eximia sublimitate tragoediam, an ridere comoediam, scurrilibus jocis obscenaque turpitudine plenum oporteat . . . unus ille, qui hanc fabulam ad comoediae humilitatem deprimere conatus erat, et refutatus est ab aliis, et ipse, ut spero, mutavit sententiam.

P. d. Saint Victor szerint is a fájdalom orgiáját akarja Aiskhylos kigúnyolni. Xerxes egy részeg helota, ki könnyeitől lett mámoros, hogy józan férfisságra figyelmeztesse az athéni közönséget „Miután Xerxest lealázta, esztelenségét kiesufolta, gyévaságát megbélyegző, lelkét feltárta, Aiskhylos utoljára könnyeiben fulasztja“, (finit par le noyer dans ses pleurs). Saint Victor az utolsó jelenetet 1015—1025 sorig tartja átmenetnek a comediába és pedig azon állítással, hogy ezt csak ő vette észre, holott már a fentebb felsorolt kitünő philologusok előbb láttak a Persákban komédiát. Persae 1015—1025. tartja Paul d. Saint Victor átmenetnek a comediára:

X. Lásd, ennyi most egész fegyverzetem.

K. Látom, látom.

X. Itt a tegez.

K. Azt mondd, hogy csak ez maradt.

X. Nyilakkal volt tele.

K. A sokból ily kevés maradt.

X. Védeszközökben megfogyatkozám.

K. A jón nem gyáva nép.

X. De hős, merész; váratlan e csapás.

K. Hajjód szétveréséről beszélsz?

X. Ruhámat is megtéptem a gyász jeleül.

A comedia kezdődne az 1026-nál. A darab zárjelenete álljon itt fordításban:

Kar: Ja-jaj-ja-jaj!

Xerx. De több, mint jaj!

K. Hát jaj kétszer, háromszor is.

X. Mi gyász nekünk, mi öröm nekik.

K. Megtört erünk.

- X. Oda kíséretem!
 K. A tenger elnyelé.
 X. Sirj, sirj a vész miatt és térj haza.
 K. Hullatva könnyet siratom.
 X. Jajszóm visszszhangja légy te most!
 K. Oh jaj! jajért jajjal viszszonzok. (ὄσον κλαῖον κλαῖον κλαῖον).
 X. Jajongva zengjen gyászdalod!
 K. Ja-ja-ja-jaj!
 Milyen sulyos csapás
 Oh jaj mi gyász borult reánk!
 X. Evezz, evezz a búnak tengerén.
 K. Ja-jaj o gyász, o gyász!
 X. Jajszóm visszszhangja légy te most!
 K. Ez a te gondod most, Uram!
 X. Kezd hát sirámodat.
 K. Ja-ja-ja-jaj!
 Sötét boru borul reánk
 És fájdalmas csapás.
 X. Tépd melledet és Mysiának zengd dalát!
 K. Búbaj-búbaj!
 X. És tépd szakáladnak fehérülő szálait!
 K. Hisz tépve-tépem szünös-szüntelen!
 X. Kiálts jajongva.
 K. Fennen kiáltok.
 X. Szakítva tépd le melleden ruhád.
 K. Búbaj-búbaj!
 X. És tépd hajad siratva sergemet.
 K. Hisz tépve-tépem szünes-szüntelen
 X. Omoljon könnyed.
 K. Hisz hullva-hull.
 X. Jajszóm visszszhangja légy te most.
 K. Ja-ja-ja-jaj!
 X. Zokogva mind lakodba térj.
 K. O jaj a persa földre gyász!
 X. Jaj a városban szerte-szét.
 K. Igen, csak jajra jaj.
 X. Zokogjatok, fennen zokogjatok!

K. O jaj! a persa földre gyász.

X. O jaj oda magas hajók

Drága hajók o jaj oda!

K. Jajongj, jajodra jajjal felelek.

Kik a fentebbit komikus jelenetekben nézik, a fájdalom iróniáját nem vették eléggé észre, mely e sorokban nyilvánult. Mi e jelenetet a legszebb: megfordított klimax, tehát antiklimax legmagasabb, illetve legmélyebb fokának tekintjük. Nem kell elfeledni azt a mély összeköttetést, mely a zene és szöveg közt fenállott, nem kell elfeledni a kar activ működését Aiskhylos többi darabjában valamint ebben is. A megindítás eszközeiben kifogyhatatlannak látszik. Tekintsük csak e klimax fokait.

Legelőbb is Aiskhylos a kar idealis egységét teremté meg. Ugyanis a rhegiumbéli Glaükos (*ἐν τοῖς περὶ Αἰσχύλου μῦθων: περὶ ἄρχαίων ποιητῶν καὶ μουσικῶν*) cz. művében a Perzsákat Phrynikhoz *φοῖνισσαι*-ja utánzatának tartva a Persák bekezdő sorát.

τάδε μὲν Περσῶν τῶν οἰχομένων — visszhangjául tekinti a Phrynikhoz darabja kezdő sorának

τὰ δ' ἔστι Περσῶν τῶν πάλαι βεβηκότων — mit Phrynikhos egy eunuch szájába ad: Az Aristophanes, Darazsak 220. sorához irt jegyzetében a scholiosta megtartja a Phrynikhoz darabjából e passusokat. *Σιδῶνος προλιπούσα τὸν γὰρ καὶ Σιδόνιον ἄστου λιπούσα καὶ ἑρροσέρην Ἄραδον.*

Phrynikhosnál tehát az Ottf. Müller következtetése szerint *δρχρῖα* volt: *φοῖνισσαι* és *Σόνθωσι*: Aiskhylos ez utóbbit nem csak zenei elemmé, nem csak antiphonikus taggá, de activ működővé tette. Minthogy Akhämenes óta hét törzs képezi e tanácsot Bamberger a kar számát 14-re teszi. (De carm. A. apartibus chori cantatis. 1832. p. 25.) a hét vezér alkotná egy-egy kísérelőjével, de a stichomythikus részleteknél előforduló anapaestikus systema vagy strófa számokból nem lehet kellő bizonyossággal megállapítani a számot. E kar tehát kiemelkedik és tragikai méltóságot ölt magára. Ily kar nem lehetett komikai kar. Ott Darius aranyos palotája látható a színház mélyében. A színen látható Darius sirja. Az álomkép által felizgatott királyné áldozatot visz e sirhoz és felhívja e kart, hogy vegyen részt az áldozatban. Hol kép-

zelhető hellén kedély, mely tréfáját, parodiáját ily tárgyra terjesztette volna ki? Hiszen a következő jelenetben, mikor a hirnök a szomorú jelentéssel készen volt, mikor az a fenséges és meghatározó reticentia ragad meg, mely Atossát nem engedi, hogy egyenesen kérdeje meg Xerxes állapotát: a karban, a királynőben, a földi segélyben megrendíti a hitet és felkölti a desideriumot a szó latin értelmében: Darius felidézésének vágyát, szükségét. Ki a Darius megjelenését azon előre hangolt aggálylallyal és félelemmel várja, mellyel Atossa és a kar: az parodiára nem gondol — pedig e lyra gazdag mélysége az omló könnyek patakja, mely a lelkekbe zubog: őszinte, igaz, megrázó és mély. Hát még a szellemidézés jelenete! Dariust nem a perzsa magia útján idézi föl a költő, hanem enyhítvén annak vad szellemét, átviszi Persiába a görög varázslat kellemes szertartásait.“ Elhangzik a kardal (633—680) a persák sirdala, egy ὕμνος ἀναχλητήριος. 642. felhívja Atossa az énekre.

Schlegel szerint nem halad a cselekvény a hirnök távozta után; Heeren szintén Arist. Poët. XV. fejezetében megadott engedménnyel μηχανῆ χρηστέων ἐπιταξίω τοῦ δράματος való visszaélésnek tekintti, Jacobs szintén elítéli e jelenetet és czélatosságot lát benne, hogy a költő bizelegjen az atheni nép büszkeségének. Később enyhítve nézetét abban találta czélját, hogy a költő perspectiva t nyit a földi nyomorból a transcendentalis világra; Hermann megnyugtató elemet lát benne, a szakadatlanul kitörő gyászszal és szomorúsággal szemben. Ez utóbbi nézethez csatlakozom és ép ezért legerősebb érvek tekintem a tragikai színezet mellett. Darius megjelenése mintegy Athén dicsőségének visszhangja az alvilág végtelen ürrjében. És a mi a tragikai fenség legbiztosabb eszköze: jelleme kiemelkedik környezetéből. Igazán az emlékezet pantheonából száll le és oda megy vissza megragadó búcsuszavak után. Patin szépen és helyesen emeli ki Darius jellemzetes beszédét: Mind azon árnyak között, melyeket színpadon megjelentettek, talán ez az egyetlen, melynek a költő művészete jellemet tudott kölcsönözni. E. Roux: „Du merveilleux dans la tragédie grecque“: Minő kételyt ébreszthetett Darius földidézése, midőn Sparta és szövetségeseinek közös gyűlése előtt a korinthusi Sosikles komolyan beszélt el a legkülönösebb részleteivel Melis-

sának, Periánder nejének földidézését. (Herodot V. 92.) Mistriss Montague Aiskhylos rovására kiemeli a különbséget Hamlet atyjának és Dariusnak megjelenése közt. Igaz, hogy éj kedvezett Hamlet atya árnya megjelenésének, valamint a Machbet boszorkányainak az alkony. De hát a Banquo árnya megjelenése a világitott teremben? Lessing élesen támadta meg Voltaire-t, hogy Semiramisában Ninus árnya nappal jelenik meg a babyloni nagyok előtt és e tekintetben helytelenül hivatkozott Voltaire Aiskhylosra. Igaz, hogy a sötétség, a homály a csodás elem megjelenésénél felette előmozdítja a képzeleti erő izgalmát, hogy a valószínűség nagyobb legyen és a halott az élő képzelemben nyerjen muló életet, mint az alvilág árnyai, kik az áldozati vérből ittak. Igy Homer necromatiáját (Od. XI. 13—20) a Kimeria sötét országába helyezi; Seneca az erdőmélybe teszi (Oedip 530—658) át a necromatiát, melyből Kreon megtudja, hogy Laios gyilkosa Oedipus volt, Hamlet atya éjjel jelenik meg, III. Richard éjjel látja a meggyilkoltak árnyait, Brutus éjjel Caesar árnyát. Siebelis tekintettel a halotti áldozatra, alkonyra teszi a jelenetet, de a görög előadás nappal lévén, ily hosszasan nem vehette igénybe a színi költő a néző közönség illusioját, hogy ragyogó reggelen éjt gondoljon. Azért van éjjeli jelenet is, illetve éjbe nyúló: Igy Agamemnonban, Euripides Elektrajában, Hekubájában és Aulisi Iphigeniajában. E. Roux fentebbi véleménye nem egy jogot ad Voltairenek és Aiskhylosnak az illusióra nézve. A valószínűség teljes mértékben igazolva van a rendkívüli körülmények által. Ha Darius föllépését az a fenség környezi, mely a jelen nyomorába besugárzását tünteti fel a mult fényének, akkor a görög művészi alkotás egyik sarkalatos törvényt látjuk valósulni: hogy t. i. a túlzott kétségbeesés és fájdalommal szemben a túlvilág fenségével megjelenő Darius a nyugalom egy nemét hozta létre, hogy annál lázasabban törjön ki az ő eltűnése után a perzsa nagyság emlékezetében: mint sugárözönben megtördött kar fájdalomla Xerxes láttára és gyáva jajveszéklésére, melynek éppen túlzott hangja okozá, hogy a komédia vagy a nevetség keresésének látszatát idézte elő. De menjünk csak tovább e klimaxon. Darius föllépését Patin mesteri fogásnak tekinti Aiskhylos kezében, hogy a Xerxes hazajövetelével még be nem

fejezett szabadságküzdelem Platacae és Mikalé melletti diadalát is: jóslat alakjában a jövő titkába beavatott Darius ajkaira adja és ezért ideális valószínűséget adván a későbbi mozzanatok beszövésének is a trilogikus szerkezet hiánya, mit az a körülmény okozott, hogy a többi darab elveszett, nem érezhető. Aztán az izgalmas jelenetek után minő-fenség és nyugalom nyilvánul Darius búcsujában (837—842. Dindorf.)

„De most szelid szavakkal csillapítsd te őt,
Mert csak tenéked enged, csak te rád figyel.
Én már leszálok újból a föld mélyébe,
Ti öregek, a bajban se csüggedjétek,
Örüljétek, e földön míg tart napotok,
Mert a halottnak többé nincsen öröme.

Milyen más Herakles búcsuja Philoktetestől:

„Ám ha majd pusztítani
Fogjátok földét, tiszteljétek azt, mi szent.
Mert minden mást csekélyebbnek tart Zeus atyám;
De a kegyesség síron túl is megmarad.

S éljünk vagy haljunk, nem enyészik el soha. (Philokt. 1439.

és köv.)

Érdekes Creusa megjelenése Vergilius Aeneis II. 775. és követ. soraiban. Megragadó és a legfinomabb művészi fogások egyike a Xerxes megérkezése és a Darius eltünése közzé szőtt k a r é n e k. Az emlékezet megaranyozta Perzsia mult nagyságát és annál élesebb az ellentét, midőn Xerxes kilép és ő kiáltással kezdi a jajveszéklést:

ὦ

δούσθηρος ἐγὼ στυγερῶς stb (907—917), mely magyar fordításban így hangzik:

Hejh!

Boldogtalan én, mi szörnyü csapás,
Mely meglepe oly váratlanul engem,
Mi kegyetlenül rohaná meg a sors
A perzsa népet: ó gyötrellem!
Hogy elhagya mostan erőm, a midőn
Meglátom a város ősz férfiait —
De miért nem estem el ott a csatán,

Én istenem, oh mért

El nem temetett a halál ott? —

Az elkeseredett kar Xerxest Hades σάκτωρ-ának (szállító-
jának) nevezi, ki Perzsia ifjuságát kiszolgáltató Hadesnek. Ares
learatta szomoru mezejét:

Ἰάνων γάρ ἀπηύρα

Ἰάνων ναύφαρκτος

Ἄρης ἑτεροαλικής

νυχίαν πλάκα κερτάμενος

δυσ δαίμονά τ' ἀκτάν (948 — 53).

A jón csapatokkal

Megtöltve hajait

Rohant Ares mireánk

Szomoru mezejét learatta

S a szörnyü partokat.

És a mi a legjelemezőbb, a meghunyászkodásra nevelt ta-
nács szemrehányó hangon szól Xerxessel. Hova bátorodott föl az
alázatos hang, melyről Isokrates Paneg 151. oly erővel írja:

τάςδὲ ψυχὰς διὰ τὰς μοναρχίας ταπεινὰς καὶ περιδεεῖς ἔχοντας ἔξε-
ταζόμενοι πρὸς αὐτοῖς τοῖς βασιλείοις καὶ παρακαλινδούμενοι. Θνητὸν μὲν
ἄνδρα προσκυνοῦντες καὶ δαίμονα προσαγορεύοντες. Az egyeduralom
befolyása miatt félénk és meghunyászkodó lélekkel forgolódnak a
királyi paloták körül halandó ember előtt leborulva és élő isten-
ként imádva.

Rendre kéri számon a kar a Xerxes kezére bizott hősöket,
kiket elnyelt a küzdelem. Mikor a perzsa hatalom szilárd épüle-
tének eme roppanását halljuk, ekkor támad az antiklimax ama
mély örvénye, melynek monoton jajgatása olyan gondolatot éb-
reszt, mintha komedia volna a Persae. Tragedia biz az, erős
tragikai alapra fölépítve. A tragikai hős Xerxes, vétsége az elbi-
zakodottság, legyőzője a személytelen rejtélyes hatalom: a Végzet.

Dr. Hegedüs István.